

Planlı Kalkınmaya Geçişte Rol Oynayan Faktörler ve Planlı Kalkınma Dönemi' nin Başlaması (1963-1967)

Rüya BAĞIR*

Öz

Türkiye, çeşitli zaman dilimlerinde çok sayıda planlama deneyimi yaşamıştır. Bu planlama deneyimlerinde geçmişten gelen ve o dönemde var olan koşullar çok büyük bir etken oluşturmuştur. Çalışmamızda Türkiye'de yaşanan planlama deneyimlerinden son derece farklı olan 1963-1967 Planlı Kalkınma dönemini incelemeye çalıştık. Özellikle 1963-1967 Planlı Kalkınma dönemini diğer kalkınma planlarından ayırıcı kılan özelliklerini aydınlatmaya çalıştık. Şüphesiz Türkiye'de 27 Mayıs 1960 ile başlayan süreçte ülkede yaşanan durumlar, dışarıda yaşanan devletlerarası ilişkiler ve koşullar bu kalkınma planını çok farklı bir konuma yerleştirmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda bu planlamanın özellikleri, amaç ve hedefleri, sonuçları ele alınıp bir bütün olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Planlama, Kalkınma Planlaması, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye Ekonomisi, 27 Mayıs 1960 Devrimi.

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2937-2153>, E-mail: ronay-ruya@hotmail.com

BAĞIR, Rüya (2022). Planlı Kalkınmaya Geçişte Rol Oynayan Faktörler ve Planlı Kalkınma Dönemi' nin Başlaması (1963-1967). *Akademik Açı*, 2(1), s. 4-36

Influential Factors in Transition to Planned Development and the Beginning of the Planned Development Period (1963-1967)

Abstract

Through various periods of time Turkey experienced a multitude of planning attempts. In these attempts the current conditions of the given time, stemming from the past, have been of utmost importance. In this study, the 1963-1967 planned development period, which was markedly different from previous attempts, has been analyzed. The features of the afore mentioned period that marked its difference from preceding ones were especially highlighted. The conditions of the country following 27 May 1960 and international relations placed this development plan in a different position from preceding ones. This study aims to analyze the properties, purposes, goals and consequences of the plan as whole within the context referred to.

Keywords: Planning, Development, Development Planning, First Five-year Development Plan, Economy of Turkey, 1960 Coup.

Giriş

Planlama, belirli bir amacı gerçekleştirmek için alınan önlemler bütünü; kalkınma ise üretimin ve kişi başına düşen gelirin artırılması, az gelişmiş bir toplumda iktisadi ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi, yenileştirilmesidir. Kişi başına düşen milli gelirin artması, üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması gibi yapısal değişiklikler, kalkınmanın temel ögesi olmuştur (Özdemir, 2014, s.3-4).

Kalkınma Planlaması, bir devletin ekonomik ve toplumsal yaşamda hangi görevleri yerine getireceğinin, kamu ekonomik kuruluşlarının konumlarının ve görevlerinin neler olacağını, özel sektörün planlamadaki yerinin ve payının nasıl olacağını ön plana çıkarttığı ve bu üç unsurun kamu merkezli bir kararla belirlendiği bir planlamadır (Karabacak, 2011, s.103).

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Türk Devleti ekonomik, sosyal, kültürel vb. hemen her alanda kalkınma hamlesini yapma çabası içinde, bir yandan savaşın yarattığı yıkımdan sıyrılmaya ve onarım faaliyetlerini gerçekleştirmeye, diğer yandan da alt yapısını düzenleyip geliştirerek, ekonomisini yeniden yapılandırma sürecinde bulunmuştur (Gözcü, 2012, s.30). Bu süreçte, kişi başına Gayri Safi Milli Hâsıla¹ 65 dolar, 108 Türk Lirasından oluşmuştur. GSMH'nin % 67'sini tarımsal, %23'ünü hizmet sektörü, %10'unu ise sanayi sektörü gelirleri oluşturmuştur (Türk, 1982, s.7).

---

¹ Bir ulus tarafından belirli bir devrede (genellikle bir yılda) elde edilen (üretilen) nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına göre hesaplanan toplam değerinin, o ülke toplam nüfusuna bölünmesiyle bulunan değere denir. İbrahim, Sevindirici, Az Gelişmişliğin Ekonomisi, Ankara, Ayyıldız Yayınları, Şubat 1999, s.57

Bu bağlamda Türkiye’de ilk ve ciddi anlamda, uzun vadeli planlama düşüncesi Mustafa Kemal ile başlamıştır. Atatürk döneminin plan anlayışındaki bütünlüğün dört temel unsuru, 1923 Türkiye İktisat Kongresi ve bu kongrede alınan kararlar ve bunu izleyen dönemde 1933 ve 1936 Sanayi Planları olmuştur (Ölçen, 1982, s.134-136).

Atatürkçü gelişme modelinde temel olan anlayış, ulusal kaynaklara dayanarak “bağımsız”, kendi kendine yeterek ve bu ilerleme doğrultusunun içten ya da dıştan rayından saptırılmasına olanak vermeden kalkınmanın gerçekleştirilmesi olmuştur (Hamitoğulları, 1982, s.120).

Liberal ekonomi modeli benimseyerek kurulan Cumhuriyet, 1929 Krizi ve Osmanlı dış borçları yüzünden “zorunlu devletçilik” sürecine girmiştir. Bu bağlamda 1933’te Sovyet planlarının desteğiyle hazırlanan 1. Beş Yıllık Sanayi Planı ile Türkiye’nin Planlama² süreci başlamıştır. Sümerbank, Devlet Sanayi Ofisi, Reji İdaresi, Demiryolları kurularak ya da satın alınarak bir devlet sektörü yaratılmaya çalışılmıştır (Yıldırım, 2015, s.23-26).

1936 yılında ise, birinci plana göre daha kapsamlı olarak ele alınan II. Beş Yıllık Sanayi Planda ise 100’den fazla fabrikanın kurulması öngörülmüş, ithal ikameci sanayileşmede daha ileri aşama hedeflenmiştir. Büyük bir potansiyel gelişme vaad eden II. BYSP, II. Dünya Savaşı nedeniyle hedeflerini gerçekleştirme şansı bulamamıştır. (Egeli, 2001, s.157). Birinci planda, hammaddesi yurt içinden temin edilen sanayii geliştirmeye ve tüketim

---

² 1930’larda, daha önceleri neredeyse tümüyle ithal edilen belirli tüketim mallarının üretiminde artış sağlamak amacıyla oluşturuldu.; Hüseyin Avni Egeli, “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt 7, Sayı 3, 2001, s.157

mallarına önem verilmeye çalışılırken, İkinci Plan'da ise üretim mallarına ve ara mallara öncelik verilmiştir (Ekiz & Somel, 2007, s.104)

1930'lu yıllarda devletçilik politikası çerçevesinde sanayileşme yoluyla gelişme hedefleri sonraki yıllarda değişmeye başlamış, ekonomik yaşamda tarıma dayalı bir politika izlenerek devletin rolüne de daha az vurgu yapılmaya başlanmıştır ki bu değişikliğin başlangıcı 1946 tarihli İvedili Kalkınma Planı olmuştur (Övgün, 2010, s.180-181)

Aslında Türkiye'nin bu kalkınma serüveni, bağımsız bir sanayileşme (kalkınma) ile dışa bağımlı ve tarıma dayalı bir gelişme arasındaki bir yol ayrımı olmuştur. Bu Plan, hedefleri açısından, 1930'lu yıllarda hazırlanmış olan Sanayi Planları'nın en gelişmiş hali, yapısal olarak da bu planların bir uzantısı niteliğini taşımıştır. Plan, kalkınma ve sanayileşme sürecinde devletin öncülüğünü ve ülkenin bağımsızlığını korumayı ve bütünlüğünü sağlamayı hedeflemiştir (Eşiyok, 2009, s.117-118)

Ancak 1930'lu yılların sanayi planları gibi, sanayileşmeyi öncelikli olarak gören bu plan, uluslararası iş bölümünde değişen hegemonik-sistemik ağırlık noktaları sonucunda tasfiye edilmiş, yerine 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (Vaner Planı) hazırlanmıştır. Hazırlanan bu plan yani 1947 Planı uygulamaya konmadığı halde, Türkiye'nin savaş sonrası iktisadi politikalarının kristalize olduğu bir dönemin ana yönelimlerini ortaya koyması açısından temel belgelerden biri olarak görülmüştür (Eşiyok, 2009, s.87). Nitekim Türkiye aynı yıl IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne, 1952'de de Nato'ya üye olarak kapitalist dünyadaki yerini kesin bir şekilde belirlemiştir (Bursa, 2011, s.120).

Şu da bir gerçektir ki, 1947 Planı, 1946 planından farklı olarak ekonomik gelişmede sanayileşmeye değil, tarıma önem vermiştir bu nedenle de yabancı devletler tarafından oldukça takdir ve kabul görmüştür. Yabancıların bu tutumunun altında, Türkiye'yi Avrupa'nın tarımsal hammadde deposu haline getirme isteği, ekonomik yaşamda devlet müdahalesinin sınırlarını belirlemesi etken olmuştur. Bu amaç bu planın hazırlanmasında önemli bir yere sahip olan Thornburg'un Türkiye özelinde hazırlanmış olduğu çalışmada da yer bulmuştur. Çalışmada sanayide ağır yatırımlardan hafif yatırımlara geçilmesi, aşırı bir şekilde genişleyen devletçi politikaların sınırlanması, tarıma birincil derecede önem verilmesi ve özel sektör önündeki tüm engellerin kaldırılması gereklilikleri üzerinde durulmuştur (Övgün, 2010, s.181).

Aslında 2. Dünya Savaşına katılmayan Türkiye, savaşın bulanık ortamından faydalanmış Cumhuriyet yıllarındaki yeni yatırımların sağlayamadığı özel sermaye birikimini savaşın olağanüstü konjoktürü ile sağlamıştır. Ancak savaş sürecinden olumsuz bir şekilde de etkilenen Türkiye'de milli gelirden keskin bir düşüş yaşanmıştır. Mesela 1940 yılında (1968 fiyatlarıyla) 33.684 milyon TL olan milli gelir, savaşın bittiği 1945'te %31'lik bir düşüş ile 23.128 milyon TL olmuştur. Tarımın da Gayrisafi Milli Hasıla içindeki payı 1940 yılında %38.7 iken 1945'te %38.4'e, sanayi kesiminin payı da %18.4'ten %16.3'e düşmüştür (Cumhuriyet'den Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, 1989, s.27).

Aslında Amerika'nın savaş sonrası ihtiyaçları ve açtığı yeni ufuklar Türkiye'yi 1947'den itibaren etkilemeye başlamış ve 22 Mayıs 1947 tarihli Truman Doktrini uyarınca, Türkiye ve Yunanistan'ın ABD Başkanının bilgi ve

onayı olmadan yardımları amaç dışı kullanamayacağı ve yardımın kullanılması konusunda ABD temsilcilerinin ülkede serbestçe inceleme yapmalarının engellenemeyeceği şart koşulmuştur. Bu yüzden DP, ithalatta liberasyona gitmiş ve kısa zamanda Batının lüks tüketim malları ve her çeşit ürünü piyasayı kaplamıştır (Cem, 2007, s.392-393).

Bu bağlamda, 1950 sonrası yıllar için plansız dönemler denmiş ki bunda, dönemin siyasi iktidarının ekonomide liberal eksenli bir politika gütmesi, planlama anlayışını müdahaleci bulması ve bunun komünizm ile eşleştirilme yanılığına düşmesi etkili olmuştur. (Fedai, 2016, s.414). Öte taraftan 1951-1958 yılları, savaş sıkıntılarının atıldığı, dış yardımların alındığı, ithalatın arttığı, tarımda makineleşmenin yaşandığı, iyi ürün yılları olması sebebiyle ekonomide canlanmanın olduğu yıllar olmuştur. Ancak tarımsal üretim milli geliri artırmış olsa da bu refah dönemi uzun sürmemiş ve dönemin sonunda ekilebilir alanların daralması sonucu enflasyon olgusu ve dış ödemeler açığı görülmüştür (Dilbaz, 2006, s.49).

Bu sürece gelinmesinde şüphesiz dış güçlerin ve hükümetin uyguladığı yanlış stratejinin etkisi büyük olmuştur. Marshall yardımları sonucunda ülkeye ziraat ve maden teçhizatı gönderilince, ithalata dayalı bir ekonomiye dönüş de kaçınılmaz olmuştur. Hibeler karşılığında yatırımların nerede kullanılacağına ilişkin planlama yapılması istenmiş, bu doğrultuda Türkiye'ye yabancı uzmanlar getirilerek birtakım raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlarda (Barker Raporu, Martin ve Crush Raporu, vb.) sanayi sektörü öncelikli sektör olmaktan çıkarılarak tarım en ön sırada yerini almıştır. Nedeni ise savaştan çıkan Avrupa'nın yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere Türkiye'yi biçilmiş bir kaftan olarak görmesi olmuştur. Bu bağlamda 1950'li

yıllarda Türkiye, dünyanın en önemli buğday üreticilerinden biri olmuştur ki, yabancı uzmanların düzenlediği raporlar Türkiye'nin uzmanlarının raporlarını rafa kaldırmasına neden olmuştur (Fedai, 2016, s.414-415).

Döneme bakıldığı zaman, DP'nin iktidara gelişiyle yabancı özel sermayeye kapıları açan ilk kanun 1951'de çıkarılmıştır. 1952 yılında ise Türkiye elindeki döviz stoklarını tüketmiş, yabancı mallar ülkede var olan güçsüz sanayi kuruluşlarını ve imalathanelerini zor durumda bırakabilmiştir. Öyleki 1950 yılında dışa satılan ürünlerin ton başına ortalama değeri 2.600 TL, 1952'de 1.460, 1953'te 1.580 lira olmuştur. 1954 yılında ise Türkiye yabancılara tanıdığı haklar açısından dünyada eşi benzeri olmayan bir kanunu, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununu ve yine aynı yıl Petrol Kanunu çıkarmıştır. Ancak Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu büyük çaptaki özel sermayenin gelmesine yetmemiş, Petrol Kanunu ise Yabancıların Türkiye'ninkiyile çelişen çıkarlarına yönelik olmuştur (Cem, 2007, s.393-395)

İktidarın ilerleyen yıllarında yani 1950'lerin ortalarından itibaren geçmiştekilerden farklı olarak yani "*dışarıdan zorlama*" şeklinde planlama konusu hükümetin gündemine gelmiştir ki, bu bağlamda hükümet 14 Ağustos 1958'de Türk Lirasının devalüasyonunu öngören bir istikrar planını yürürlüğe koymuştur. Bu programın en önemli ve ilginç yanlarından biri kamu harcamalarının bir plan çerçevesinde ele alınmasını öngörmesi olmuştur (Bursa, 2011, s.120-121).

Demokrat Parti'nin iktidardan düştüğü 1960 sonrası süreçte ise, askeri darbe sonucu yıkılan, liberalist düşünceyi yaşatmaya çalışan iktidarın yerine, karma ekonomik sistem gereği olarak kamu teşebbüslerine önem veren planlı kalkınma modelinin benimsenmiş olduğu yeni bir döneme

girilmiştir. Ancak uygulanmak istenen plancı sistem, siyasi iktidarların hareket serbestliğini kısmen de olsa kısıtladığı için politik hedefleri gerçekleştirmek için kamu kaynaklarını kullanmadaki keyfiliğini kısmen de olsa kısıtlamıştır (Efe, 1999, s.81).

Planlı Kalkınmaya Geçişte Rol Oynayan Faktörler

Türkiye’de 1954 yılında başlayan dış tıkanma ve göreceli durgunluk konjonktürüne karşı uygulanan istikrar ve uyum politikaları 1961 yılı ile son bulmuş, ekonomi yeni bir genişleme sürecine hazır hale getirilmiştir. Ancak bu yeni konjonktür, bir önceki genişleme konjonktürünü oluşturan ve temel özelliği “*göreceli açık Pazar koşullarında tarıma dayalı büyüme*” olan 1946-1953 döneminden önemli farklılıklar göstermiştir. Bu yeni dönemde, 1954’te başlayan korumacı dış ticaret politikalarının belirlediği ve uluslararası pazarlardan çok iç piyasanın sürüklediği gelişme biçimi hakim olmaya devam ettirilmiştir (Boratav,1995, s.325-326; Boratav, 2005, s.117).

Türkiye ekonomisinin iç ve dış baskılar altında “*denetimli ekonomi-dışa kapanma*” ile “*serbest piyasa ekonomisiyle uluslararası ekonomiye katılma*” arasındaki gidiş gelişlerinde, 1963-1974 dönemi yeni bir aşama oluşturmuştur. Aslında 1948’de ağır sanayiye geliştirmeye dayalı olarak hazırlanan 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı CHP tarafından rafa kaldırıldıktan sonra planlamadan hiç bahsetmeyen DP artık tarihe karışmıştır. Dolayısıyla OECD çerçevesinde kurulan, Türkiye’ye yardım konsorsiyumunun vereceği kredileri öngörebilmesi için artık Türkiye’nin “*hesaplı- kitaplı*” davranması gerekmektedir (Kazgan, 2006, s.95).

Bu dönemde planlamayı isteyen ve savunan kesimlerin başında sivil ve askeri bürokrat kesimi gelmiştir. Ekonomik bunalım sebebiyle, bürokrasi göreceli olarak gelir kaybına uğramış, maaş ve ücretlerin alım gücü azalmış, buna ek olarak 1950’li yıllarda güçlenen büyük toprak sahipleri ile ticaret sermayesinin siyasal yönetim üzerindeki etkinlikleri artmıştır; bu durum ise bürokrasiyi tedirgin etmiş ve planlı ekonomiye geçilmesiyle bürokrasinin ekonomik ve siyasal konumunun güçleneceği fikri oluşmuştur (Küçükaslan, 2007, s.51).

Aslında dış gelişmeler de Türkiye’nin planlı bir ekonomiye geçmesinde büyük bir etken oluşturmuştur. 1960’lı yıllar, ABD’nin bile kendisini “*karma ekonomi*” diye nitelediği, gelişmekte olan ülkelerin de Birleşmiş Milletler nezdinde etkinlik kazandığı yıllar olmuştur. Öte taraftan SSCB de az gelişmiş ülkeler üzerinde giderek etkinlik kazanma tehdidi yaratmaktaydı. İşte bu karışık ortamda ekonomiye çekidüzen vermeye çalışan askeri rejim “*iktisadi planlamayı*” gündeme getirmiştir (Kazgan, 2006, s.95). Durum böyle iken politikacılar ve gelişmiş ülke ekonomistleri de az gelişmiş ülkeler için ekonomik planlamayı tavsiye etmişlerdir (Bulutay& Uygur 2014, s.160).

Ayrıca Türkiye’ye dış borç sağlayan çevreler de planlama sürecine geçişi desteklemiştir. Bu kesim, alacaklarını zamanında tahsil edebilmek için aktardıkları kaynakların bir plan dâhilinde yatırımlara yönlendirilmesini, kamu harcamalarının bir kalkınma programına bağlanmasını önermiş ve istemişlerdir. Ekonominin plana bağlanması ile yabancı sermaye açısından daha güvenilir bir ortam yaratılacağı ve ekonominin daha rasyonel bir biçimde yürütüleceği düşünülmüştür. Tüm bunlara ek olarak sanayi

sermayesinin de planlamayı destekleyenler arasında yer aldığı görülmüştür. Önceki dönemde oluşan enflasyonist süreç ticari kazançları arttırmış, sermayenin sanayi yatırımlarına yönelmesini engellemiştir. Sermayenin en örgütlü ve etkili, ancak özellikle o yıllarda en az gelişmiş kesimi olan sanayi sermayesi, daha çok sermaye kaynağı istemiş ve bu durum dışalım güçlükleri nedeniyle yeterli biçimde karşılanamayan tüketici taleplerine de uygun düşmüştür (Küçükaslan, 2007, s.52).

Aslında Türkiye, 1950-1960 yılları arasında birçok ekonomik gerçekleri deneme-yanılma yoluyla öğrenme durumunda kalmış ve bu dönemden çıkarılan en büyük ders; devletin ekonomik hayata mutlaka bilinçli ve uyanık bir tarzda müdahale etmesinin gerektiği olmuştur. 27 Mayıs 1960 Devrimi ekonomik ve sosyal kalkınmada plan ve planlama kavramlarını düşünce aşamasından uygulama aşamasına getiren bir dönüm noktası olmuştur (Cumhuriyet’den Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, 1989, s.33).

27 Mayıs 1960 Devrimi ile son bulan liberal ya da plansız ekonomi dönemi yerini 20 yıllık bir süre ana çizgisini koruyacak olan planlı ekonomi dönemine bırakmıştır. Devletin ekonomiyi düzenlemekle kalmayıp bu sürece doğrudan katıldığı bir politikanın temeli atılmıştır ki bunda toplumsal içeriği ağır basan devlete bazı toplumsal ve ekonomik ödevler yükleyen 1961 Anayasası’nın buyurucu bir rolü olmuştur. Bu Anayasa devlete, iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek ve bu amaçla milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planları yapmak ödevini yüklemiş ayrıca ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmanın plana bağlanmasını,

kalkınmanın bu plana göre gerçekleştirmesini öngörmüştür (Sencer, 1994, s.34-35).

Aslında bu süreç, bütün Batı kampında planlamanın yayıldığı, iktisatçıların yeni planlama teknikleri (girdi- çıktı tekniği, doğrusal programlama gibi) geliştirdiği bir dönem olmuştur. Ülkelerin başarısı, büyüme hızının yüksekliği, sanayileşme ve gelir paylaşımının düzeltilmesiyle ölçülmüştür. Bu bağlamda, Serbest piyasa ekonomisiyle dünya pazarına katılma rafa kaldırılmıştır (Kazgan, 2006, s.95). İşte bu koşullar altında, Birinci Beş Yıllık (1963-1967) kalkınma planı, yürürlüğe girmiştir (Koraltürk, 2004, s.465).

Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planı, on beş yıllık bir perspektif planının ilk hamle aşaması olmuştur. Planın hazırlanmasında, Türk toplumunun ulaşmak istediği sosyal ve iktisadi hedefler ile harekete geçirilmesi gereken kaynaklar on beş yıllık bir perspektif açıdan ele alınmıştır. Ana hedefleri, Türkiye'nin kalkınması için gerekli olan her sahada, yeterli sayıda ve üstün nitelikte ilim adamı ve teknik mütehasssın yetiştirilmiş olması, %7'lik bir gelişme hızının sağlanması, istihdam meselesinin çözülmesi, dış ödeme dengesine ulaşılması ve bu hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi etkili olmuştur (Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, s.33; Altınbaş, 2009, s.160; Güleç, 2008, s.52). Ayrıca sermaye birikiminin hızlandırılması ve milli gelir artışlarının sağlanabilmesi adına sanayileşmenin hız kazanması hedeflenmiştir (Altınbaş, 2009). Bu planda yatırımların iç kaynaklarla finanse edilmesi, ithal ikameli üretim ile ihracat potansiyeline sahip çeşitli ürünlerin üretiminde sanayileşmeye öncelik verilmesi üzerinde durulmuştur (Apak, 1993, s.109).

1962 sonrasında hem bir önceki dönemden hem de Cumhuriyet tarihinin bütün diğer dönemlerinden niteliksel olarak da ayıran belirleyici özelliklerinden biri, 1960 sonrasında iktisat politikaları planlama tabanına oturtulmuş ve yapılan üç beş yıllık plan yatırım politikaları üzerinde belirleyici olmuştur. (Boratav,1995, s.326; Boratav, 2005, s.118). Bu sebepten dolayı, 1963-1969 dönemi görece hızlı ve istikrarlı büyümenin sağlandığı yıllar olmuştur. Planlar kamu yatırımları için “zorunlu hedefler”, özel kesim yatırımları için ise “yol gösterici hedefler” getirmiştir. Anayasal bir kurum olarak örgütlenen Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ise, özel yatırımların bu teşvikleri alıp alamayacağı konusunda karar vermiştir (Altınbaş, 2009, s.159; Kazgan, 2006, s.95-96).

Planlı Kalkınma Döneminin Başlaması

1950-1960 döneminin ikinci yarısından itibaren ülkede, sanayileşme hızında yavaşlama görülmüş, ödemeler bilançosu açığı büyümüş, TL değer kaybına uğramıştır. (Kılıç, 2013). Bürokratların ümitleri ile sanayi burjuvasının taleplerini bir araya getirebilecek gibi görünen bu dönem 1960 Devrimi ile son bulmuştur. Ancak bu darbe kıt kaynakların özellikle döviz ve kredinin politik mekanizmalarla tahsisini, hem toplumsal yumuşama sağlamak hem de bir iç pazar yaratıp devam ettirmek amaçlarıyla gelirin yeniden bölüşüleceğini, hızlı kalkınma ile rasyonel ve planlı biçimde kalkınacağını vaad etmiştir (Keyder, 2014, s.179-181). Bu bağlamda yeni yönetim sosyal devlet anlayışından yola çıkarak 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatını kurmuştur. (Kılıç, 2013, s.43).

Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planı'nı İnönü Hükümeti hazırlayıp yürürlüğe koymuş, ancak hükümet planın birinci yıl programını 1963 yılı başlarında yürürlüğe koyamamışsa dahi "Mali Yıl" 1 Mart'ta başladığı için bütçenin yıllık programa uygunluğu sağlandıktan sonra Şubat 1963'te yürürlüğe koymuştur. Ulusal tasarrufları artırmak yönünde vergi ve KİT reformlarını gerçekleştiremeyen hükümet 1963 yılı için bütçede yatırımların payını %32 oranında öngördüğü halde gerçekleşme %23 oranında olmuştur (Tokgöz, 2004, s.173).

29 Kasım 1964'te siyaset sahnesine Adalet Partisi başkanlığına seçilen Süleyman Demirel çıkmıştır. Kısa bir süre sonra AP, ustaca bir manevra ile İnönü Hükümeti'nin bütçesinin mecliste reddedilmesini, İnönü Hükümeti'nin istifasını sağlamış, 1965'te gerçekleşen seçimi kazanmış ve Süleyman Demirel Başbakan olmuştur. Demirel Hükümeti, kendi iktisadi hedef ve politikalarını, hazırladığı 1966 ve 1977 yıllık programlarına yansıtmıştır. Bu süreçte antikomünist sloganlara büyük önem veren hükümet, Sovyetlerle ekonomik iş birliğine girmekte hiçbir sakınca görmemiştir. Demirel'in 1966 Yılı Programı'na aldığı ve Sovyetlerin finanse ettiği projeler içinde, İskenderun Demirçelik, Bandırma Sülfirik Asit ve Artvin Orman Ürünleri tesisleri bulunmuş, 1967 Yılı Programı içinde ise, Seydişehir Alüminyum Tesisleri ve İzmir Aliğa Rafinerisi projeleri yer almıştır (Tokgöz, 2004, s.173-174).

1963-1967 arasında gerçekleşen 1.BYKP'nun hedefleri ve stratejileri arasında, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısındaki gelişmeler ve dış çevre, planlı kalkınmanın 15 yıllık hedefleri, toplumun genel kuruluşu, ekonominin genel kalkınması, sektörlerde gelişmenin genel görünüşü, tarım, madencilik, imalat sanayi, ulaştırma ve hizmet sektörleri, insan gücü, istihdam, eğitim ve

araştırma, bölge planlaması ve kalkınması, uygulama politikası, dış iktisadi münasebetler yer almıştır (Dilbaz, 2006, s.68). Bu plan özellikle dış yardımlar ve krediler konusunda uluslararası kuruluşların desteğini ve önerilerini almadan tasarlanmış, bu yüzden AID (Amerikan Yardım Örgütü), OECD (Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü)³ gibi kuruluşların önerilerine pek de önem verilmemiştir (Bursa, 2011, s.134)

Boratav'a göre, gelişme biçimi bakımından bu dönem, korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikamece görüntüsüyle 1954-1961 dönemine benzer görünse de sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri açısından farklı özellikler taşımıştır (Boratav, 1995, s.326). Eşgüdüm sağlamayı amaçlayan planlamada kullanılan yöntemlerden kısıtlayıcı bir ticaret rejimi, iktisadi devlet teşekküllerince yapılan yatırımlar ve özel ayrıcalıklı krediler ithal ikamesi yoluyla hedeflerine ulaşmada anahtar bir rol oynamış ancak para ve maliyet gibi kısa vadeli konularına pek önem verilmemiştir (Owen & Pamuk, 2002, s.150)

1.BYKP'de Türkiye'nin uzun vadeli bir dönem içinde dengeli şekilde gelişmesi, KİT'in yeniden yapılandırılması, vergi ve toprak reformu gibi köklü reformların gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Geçmişteki plan deneyimlerinden farklı olarak bu plan, sadece bir sanayi ya da ekonomik kalkınma planı olmamış, kalkınmayı toplumsal yönleriyle birlikte almak

---

³ Marshall planı çerçevesinde ABD'nin yaptığı yardımların dağıtımına yardımcı olmak ve Avrupa ülkeleri arasındaki ticari ödemeleri serbestleştirerek geliştirmek için kurulan OECC'in zamanla fonksiyonlarını yitirmesiyle 1961'de onun yerine geçen örgüttür. Türkiye, 29 Mart 1961 tarih ve 293 sayılı yasa ile 2 Ağustos 1961'de bu örgüte üye olmuştur. Fahri Karbuz, Ekonomik ve Kalkınma İşbirliği Örgütünün (OECD) Dünya ve Türkiye Ekonomisine Katkıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Tekirdağ, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2005, s.24-25

iddiasında bulunmuştur. Planda, eğitim, sağlık gibi toplumsal konulara da ekonomik çerçevede yer verilmiştir (Bursa, 2011, s.135-136).

Devletçi- reformcu aydınların damgasını taşıyan 1.BYKP, büyümenin sürükleyici gücü olarak kamu yatırımlarını ve devlet işletmeciliğini öngörmüştür (Boratav, 1995, s.331).

Bu yüzden iktisadi devlet teşekkülleri sanayileşmede yeniden önemli rol oynamaya başlamıştır. 1970'lerin sonuna kadar imalat sanayindeki katma değer %20'sinden fazlası ve sabit yatırımın yarısına yakınına gerçekleştiren KİT'in bu süreçte oynadığı rol bir önceki dönemden bir hayli farklı olmuştur. Devlet iktisadi teşekkülleri büyük ölçekli sanayi ara malı üretimine yönlendirilirken, özel kuruluşlar sıkı korunan ve daha karlı olan tüketim malları sektörünün avantajlarından faydalanmıştır (Owen&Pamuk, 2002, s.150-151).

İthal ikameci sanayileşme ⁴ tüm sektör politikalarını yönlendiren açık bir stratejik tercih olarak ortaya konulmuştur. İthal İkameci sanayinin tanımlayıcı özelliği daha önce ithal edilen malları imal eden yerli sanayinin gümrük duvarları arkasında korunması olmuştur (Boratav, 1995). İthal ikamesi süreci, bakır, alüminyum, petro-kimya, kimya ve inşaat malzemeleri gibi temel ara mallarda gözlemlenmiştir (Boratav, 1995, s.327; Beydemir, 2006, s.93).

---

⁴ Uluslararası piyasalarda rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar yurt içi üretimin dış ticaret politikaları ve çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını amaçlayan bu strateji, içe dönük sanayileşme politikası olarak da kabul edilmektedir. Ayrıca, ithal edilen malların bir plan dahilinde ve ölçekle yurt içinde üretimine girişip, giderek ithal hacmini daraltmaktır. Hakkı Sağır, İthal İkameci Sanayileşme ve İhracata Dönük Büyüme Stratejileri. Latin Amerika, Doğu Asya Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırmalı Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı, 2011, s.6; Egeli, a. g. m., s. 151

Bu kalkınma planı ile ithal ikameci sanayileşme yeni bir evreye girmiş, sıkı maliye ve para politikalarıyla, kaynakların tam olarak kullanılmasına ve en iyi biçimde tahsisine engel olan enflasyonist ve deflasyonist⁵ eğilimlerin gelişmesini önleyecek şekilde tespit edilmiştir Güleç, 2008, s.52). İthal ikamesinde amaç; ithalatta azaltmaya gidilerek, ihracatla ithalat arasında bir denge kurulması suretiyle döviz tasarrufuna gitmek olmuştur (Yıldırım, 2006, s.4). Bu amaçla alınan önlemlerin başlıcaları ithalata konan gümrük vergileri, ithalatı kısıtlayıcı kotalar⁶ ve bazı mallara konan ithal yasakları olmuştur (Egeli, 2001, s.151).

Aslında ilk bakışta ekonominin dışa bağımlılığını zamanla azaltacakmış gibi görünen bu sanayileşme biçimi, aksine ekonominin ithalata bağımlılığını artırmıştır (Boratav,1995, s.327). Aslında İthal ikameci sanayileşme temel girdiler açısından dışa bağımlı olduğu için ithalatı artırıp, ülkede döviz darboğazı yaratmıştır (Yıldırım, 2006, s.4). Bu bağlamda turist harcamaları, lüks tüketim malı (örneğin otomobil) ithali genelde resmi kurdan daha pahalı bir işlem gördüğü için belli malların ithal vergileri, ithalattan alınan damga resimleri, döviz kurunu pahalandırmıştır (Boratav,1995, s.332).

1.BYKP döneminde, makro ekonomik düzeyde pozitif ithal ikamesi gerçekleşmiş fakat sonraki yıllarda toplam arz (ve GSMH) içinde ithalatın payı genel olarak artmıştır. Bunda, doğrudan ve dolaylı ithal gereksinmesi çok yüksek olan dayanıklı tüketim malları sektörünün hızlı genişleme

---

⁵ Ekonominin faaliyet açığının düşmesi demektir. Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 12.baskı, 2012, s.98

⁶ İthaline izin verilecek mal hacminin hükümetler tarafından fiziki miktar ya da değer olarak sınırlandırılması, Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, s.283

temposu ve yatırım malları kesiminde sağlanan genişleme nedeniyle ara mallardan geri kalması, yüksek bir yatırım temposunun daima aşırı bir ithal faturası gerektirmesi olmuştur (Boratav,1995, s.327-328).

Aşırı ithal bağımlılığı ve ihracattaki görelî durgunluğa rağmen, 1.BYKP döneminde düzgün ve yüksek bir büyüme temposu sürdürülmüştür. Bunun temel sebebi, ekonomiye önemli boyutlarda dış kaynak tahsisi olmuştur. Kısa ve uzun vadeli krediler ve dış yardım 1962-1974 arasında genellikle 300 ve 500 milyon dolar civarında olmuş, 1975 ve 1976 arasında ise 1 milyar dolara yaklaşmıştır (Boratav,1995, s.329).

Krueger ve Tuncer tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, dışa açık stratejinin izlendiği dönemlerde Türk sanayiindeki verimlilik artışı artmakta, ancak içe dönük sanayileşme stratejinin izlendiği dönemlerde gerilemektedir. Buna göre, Türk imalat sanayinin tamamı için toplam faktör verimlilik artışı yıllık ortalama olarak 1963-67 döneminde %3.2 olmuştur (Cumhuriyet'den Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, 1989, s.34).

Tablo 1: 1.BYKP Döneminin Temel Göstergeleri⁷

Yıllar	Büyüme Hızı (Sabit Fiyat)	Enflasyon (%)	İthalat (000 \$)	İhracat (000 \$)
1963	9,7	4,3	687.616	368.087
1964	4,1	1,2	537.229	410.771
1965	3,1	8,1	571.953	463.738
1966	12,0	4,8	718.269	490.508
1967	4,2	7,6	684.669	522.334
Ortalama	6,6	5,2	-	-

⁷ Tokgöz, a. g. e., 175

Tablo 1'e baktığımızda, en yüksek büyüme hızı 1966 yılında %12 olarak gerçekleşmiş, bu dönemdeki kaynak sorunu Sovyetlerin katkısıyla aşılmıştır. Ortalama %6.6'lık büyüme hızının ortalama %5.2'lik bir enflasyon oranı ile gerçekleşmiş olması, gelişen bir ekonomi için aslında istikrar içinde bir büyümeyi ifade etmiştir (Dilbaz, 2006, s.106-107).

1.BYKP'de öne çıkan en önemli gelişme özel sektör sınai yatırımlarının yıllık ya da toplam olarak plan hedeflerini aşması olmuştur (Apaydın, 2013, s.88). Tablo 1'den anlaşıldığı üzere dış ticaret bilançosu sürekli açık vermiş ancak ithalattaki oynaklığa karşın ihracat sürekli olarak artış kaydetmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1963'te %53,5 iken 1967 sonunda %76 düzeyine çıkmıştır. İthalatın ortalama %95'i ara ve yatırım mallarına gitmiş, toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı ise %75'lerde seyretmiştir (Apaydın, 2013, s.88-89).

Korumanın aşırı ve sürekli olduğu 1963-1967 dönemlerinde, yüksek maliyetli sanayilerin kurulması yaygınlaşmış, ithal ikamesinin sonucu olarak ihracat gelirleri, ithalat gereksinmelerinin oldukça gerisinde kalmıştır. 1962'de 830 milyon dolar olan dış borçlar, ileriki yıllarda, 1973 petrol bunalımının da etkisiyle Türkiye'nin dış ödemeler dengesini büyük ölçüde bozmuş ve dış borçlanmaya daha fazla ağırlık verilmiş, 1976 yılına gelindiğinde ise dış borcun GSMH'ye oranı %5'e ulaşmıştır (Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, 1989, s.35-37).

Uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi temelde iç pazara dönük olduğundan bu dönemde sınai ürün ihracatı çok düşük düzeyde kalmıştır (Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, 1989, s.37). Boratav'a göre toplam ihracatta sınai ürünlerin

payı, 1960'lı yıllarda %13-18 arasında olmuştur (Boratav, 1995, s.328). Sabit tutulan döviz kuru da ihracatı değil, ithalatı daha karlı duruma getirince, sanayinin ara malları ve sermaye malları yönünden dışa bağımlılığı da büyük oranda artmış, bu durumda döviz gereksinimi de dış borçlanmayla, (Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, 1989) geleneksel tarım ürünü ihracatından ve işçi dövizlerinden sağlanmıştır (Owen&Pamuk, 2002, s.151).

Dış borçlanmaya, yurt içi tasarrufların yetersizliğini gidermek amacı ile başvurulmuştur. Dönemin başında planın finansmanını sağlamak amacı ile batılı ülkelerce 12.7.1962 tarihinde OECD içinde "*Türkiye'ye yardım konsorsiyumu*" kurulmuştur. 1963-1971 yılları arasında Türkiye, konsorsiyumdan 2,878 milyon Dolar talepte bulunmuş ancak konsorsiyum bunun 2,555 milyon Dolarını taahhüt etmiş ve bunun 2,311 milyon Doları fiilen kullanılmıştır (Yücesan, 2011, s.32). Boratav'a göre, 1961 yılında OECD bünyesinde kurulan konsorsiyum ile Türkiye dış denetim altında tutulmuştur (Boratav, 1995, s.332)

Sabit döviz kuru, kambiyo kontrolleri ve kotaların olduğu 1963-1967 yıllarında, döviz kuru uzun süre sabit kalırken, farklı işlemler için farklı döviz fiyatları uygulanması anlamına gelen katlı kurlar⁸ kural haline gelmiştir (Boratav,1995, s.331-332). Bu bağlamda, 1963-1967 yıllarında, döviz kuru 1 Dolar = 9 lira düzeyinde sabit tutulmuş, böylece kurun denge sağlayıcı etkisi ihmal edilmiştir. Ama bu dönemde Türk ekonomisine yeni bir döviz kazanç kapısı açılmıştır ki, bilançoda bu işçi dövizleri olarak yer almıştır (Tokgöz,

---

⁸ Ulusal paranın diğer yabancı paralara göre değerinin ödemeler bilançosunun değişik kalemlerine göre farklı olarak belirlendiği döviz kuru sistemi. Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, s.251

2004, s.177). Boratav'ın dış kaynak olarak belirttiği dövizler, 1965-1969 arasında 100 milyon civarında olmuş, dış ticaret açığının kapatılmasında bu en önemli kalem haline gelmiştir (Boratav, 1995, s.329). Tokgöz ise planın son iki yılında toplam 210 milyon dolar civarında dövizin geldiğini, işçi dövizleri girişinin beklenmedik miktarlara ulaşmasının önce cari işlemler açığını küçülttüğüne, sonra da dış açığın GSMH' YE oranının %3,5 yerine %2,4 olarak gerçekleşmesine yol açtığını belirtmiştir (Tokgöz, 2004, s.177).

Dolayısıyla "ithal- ikamesi" denilen bu politikalar demeti çerçevesinde uluslararası piyasadan yansıyan ne faiz ne döviz kuru, ne mal-hizmet fiyatları etkilerini iç piyasada kaynak dağılımı üzerinde gösterebilmiştir. Zaten ihracatın GSMH' YE oranının %4-5 arasında, ithalatın GSMH' YE oranınınsa %6 civarında kalması, uluslararası piyasa etkilerinden kopukluğa başlıca gösterge sayılabılmıştır. Bütün mali piyasalar sıkı denetim altında tutulmuş, karlılığın tarım ve sanayide en yüksek düzeyde kalmasına çalışılmıştır. Ancak artan kent nüfusu baskısıyla bir miktar kent topraklarında artan rantlarla ithal malı darlıklarından ya da ithalat lisansları ticaretinden kaynaklanan ithalat rantları dışında rant ekonomisi oluşmamış, kar edebilmek için üretime gereksinim duyulmuştur (Kazgan, 2006, s.97).

Kamu yatırımlarının 1960'lı yıllarda yatırımların %50'den fazlasını oluşturması, aslında bu yatırımların serbest piyasadaki karlılık göstergesi olarak değil, plan hedefleri çerçevesinde kaynak tahsisi alması, gerçekte bu alanda serbest piyasanın işletilmediğine dair bir gösterge olarak sayılmasına neden olmuştur. Ayrıca, özel kesimde yatırımlar bağlamında mali desteklerden, dış ticaret korumasından yararlanma, serbest piyasanın ancak görelî işliyor olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kazgan, 2006, s.96).

Bu planın öngördüğü dönem sonunda Türk ekonomisinde şu gelişmeler olmuştur. Sanayi için yıllık %12,3 gelişme hızı öngörülmüş, bu oran %10,6 olarak gerçekleşmiştir. Dış finansman kaynaklarının hedeflenen ölçüde sağlanamamış olması ve tarım kesiminin gelişiminin büyük ölçüde hava şartlarına bağlı bulunması nedeniyle %7'lik büyüme hızına ulaşamayıp yılda ortalama %6,5 oranıyla büyüme gerçekleştirilmiştir. Toplam yatırımların GSMH içindeki payı başlangıç yılı olan 1963'te %18'e yükselmiştir. Kamu gelirleri artışı olmakla birlikte öngörülen seviyeye ulaşamayıp, bu da kamu harcamalarının kısılması sonucunu doğurmuştur (Güleç, 2008, s.5).

1960'lı yıllar hızlı büyüme kadar mali istikrarla tanımlanmıştır. Kazgan'a ve Boratav'a göre enflasyon hızı 1963-1967 arasında %5'te (Boratav,1995, s.333; Kazgan, 2006, s.98; Bozkurt 2011, s.83), Tokgöz'e göre %5,2'de (Tokgöz, 2004, s.175) kalırken dönemin tümü için yıllık büyüme hızlarının ortalaması Boratav ve Tokgöz'e göre %6.6 (Tokgöz, 2004, s.175 ; Boratav, 1995, s.333) iken Kazgan'a göre 6.5 olarak belirtilmiştir (Kazgan, 2006, s.98) Başka bir çalışmada da bu oranın %6.7 olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada en yüksek büyüme hızına %10.5 ile 1966'da ulaşıldığı belirtilmiştir. (Bozkurt 2011, s.50), Tokgöz' e göre ise en yüksek büyüme hızı %12.0 ile 1966 yılı olmuştur (Tokgöz, 2004, s.175).

Tablo 2: 1963-1977 Dönemlerinde Yıllık Ortalama Sektörel Büyüme Hızları⁹

Sektörler	1963-1967		1968-1972		1973-1977		1978	
	(A)	(B)	(A)	(B)	(A)	(B)	(A)	(B)
Tarım	4,2	3,2	4,1	3,1	3,7	3,3	4,1	2,7
Sanayi	12,3	9,7	12,0	7,6	11,4	9,9	8,0	3,7
Hizmetler	6,8	7,9	6,3	7,7	6,8	7,9	6,1	4,0
İnşaat	10,7	8,0	7,2	6,6	11,9	7,1	-	-
Ulaştırma	10,5	7,2	7,2	7,8	8,2	9,2	-	-
GSYH	6,9	6,4	6,8	6,1	7,6	6,9	5,9	4,3
GSMH	7,0	6,7	7,0	6,9	7,4	6,5	6,1	2,9

Tablo 2'ye baktığımız zaman, 1.BYKP' DE hedeflenen %7'lik bir kalkınma hızı olmasına rağmen bu oranın ancak %6,7 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun sebebi tarıma dayalı olan ekonominin yıllık hava şartlarından etkilenmiş olması, (Dilbaz, 2006, s.107) sermaye kıtlığı, başka bir ifadeyle finansman güçlüğünün yaşanması olmuştur. (Ertan, 2010, s.136).

Milli gelirdeki gelişmeye bu dönemde sanayi kesimi tarımdan daha fazla katkı yapmıştır. Sanayide beklenen %12,3 iken gerçekleşenin %9, 7 olduğu belirtilmiştir (Apaydın, 2013, s.86; Sencer, 1994, s.37). Boratav bu gerçekleşme oranının %9,6 olarak ayrıca 1960-1961'de sanayinin (cari fiyatlarla) GSHM'den payını %17,5 olduğunu belirtmiştir (Boratav, 2005, s.333). Kazgan ise gerçekleşme oranını 10,6 olarak (Kazgan, 2006, s.98) Tokgöz, 1962'de sabit fiyatlarla (1968 fiyatlarıyla) GSMH içinde sanayinin payı %16,7 olup bu oranın dönem sonunda %20, 7 olduğunu belirtmiştir (Tokgöz, 2004, s.176). Başka bir çalışmada da gerçekleşme oranı %10,1 olarak gösterilmiştir. (Cumhuriyet'den Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve

⁹ Apaydın, a. g. t., s.86

Geleceğe Bakış, 1989, s.36). Sanayi üretimi, tarım üretiminden daha hızlı bir oranda artmıştır (Apak, 1993, s.110)

1960'lı yıllarda tarımsal üretimde verimliliği arttıracak yatırımlara yönelme de gerçekleştirilmiştir. Devlet tarımsal mücadele ilacı, kimyasal gübre, tohumluk ve sulama gibi girdilerin kullanımını desteklemiş, üretim artışları yaygın bir destekleme sistemiyle devlet tarafından özendirilmiştir. Yapılan destekleme alımlarına ek olarak 1962 yılında kuru üzüm, kuru incir; 1965 yılında fındık; 1966 yılında zeytinyağı, pamuk, tiftik, 1968 yılında antepfıstığı gibi ürünler de destekleme kapsamına dâhil edilmiştir. Benzer şekilde destekleme fonlarının tarımın katma değeri içindeki payı da yükseltilmiştir (Bahçe& Gümüş, 2016, s.8).

1963-1967 döneminde tarımdan beklenen %4, 2 iken gerçekleşme oranının %3, 2 olduğu belirtilmiştir (Apaydın, 2013, s.86). Kazgan gerçekleşme oranını %3,7 (Kazgan, 2006, s.98). Boratav ise %3,9 olarak belirtmiş ayrıca 1960-61'de %36,5 olan oranın 1975-76'da %27'ye düştüğüne dikkat çekmiştir. (Boratav, 1995, s.333). Tokgöz de yine 1962 yılında sabit fiyatlarla GSMH içinde tarımın payının %34,6 olduğuna ancak dönem sonunda %29,3'e düştüğüne işaret etmiştir (Tokgöz, 2004, s.176) Başka bir çalışmada da bu oran %3,1 olarak gösterilmiştir (Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, 1989, s.36).

Hizmet sektöründe ise beklenenin %6, 8 olduğu ancak gerçekleşenin %7,9 olduğu belirtilmiştir (Apaydın, 2013, s.86). Boratav'a göre milli hasılanın yapısında meydana gelen en çarpıcı değişim, hizmetler kesiminin kaydettiği aşırı şişme olmuştur. 1960-61 ortalaması olarak hizmetlerin milli hâsıladan payı %46 iken, 1975-76'da bu oran %51,7'ye yükselmiş böylece ekonominin

üretken olmayan kesimi sanayiden daha büyük bir hızla genişlemiştir. (Boratav, 1995, s.333-334). Başka bir kaynakta da gerçekleşme oranı %7,0 olarak gösterilmiştir (Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, 1989, s.36).

Bu plan çerçevesinde, istihdama büyük önem verilmiş, bu süre içinde tarımdaki gizli işsizler bir yana 7,5 milyonluk bir nüfusun istihdam talebinde bulunacağı beklentisinden yola çıkılarak bunun 6,8 milyona iş olanağı sağlamayı ve bu baskının azalması için kaynağında (tarımda) yeni düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür. (Sencer, 1994). Ancak, tarımda gizli işsizliği önlemek ve çalışanlarını verimli hale getirmek için çeşitli tedbirleri birlikte ele almak gereksinimi duyulmuştur. Bu bağlamda tarım kesiminin büyük çoğunluğunu oluşturan köylerimiz çok dağınık bir yapıda ve sayı olarak bir hayli fazla olduğu için yerleşme birimlerinin belirli üniteler halinde birleştirilmesi durumunda tarıma dayalı her türlü sanayinin kurulabileceği öngörülmüştür. Bu durumun ayrıca tarımdaki gizli işsizliği ortadan kaldıracığı, diğer sanayi sektörleri için de önemli ve güvenli bir sermaye birikimi oluşturacağı belirtilmiştir (Yıldırım, 1986, s.35-36).

1960 nüfus sayımına göre hizmetlerin faal nüfustan aldığı pay %15,4, iken sanayinin faal nüfustan payı ise %9,6, olmuştur. Bu oran, sanayileşme sürecinin istihdam yaratma yeteneğinde sınırlı kaldığını göstermiştir. Bu bağlamda çalışanların giderek artan bölümleri seçimlerini üretken olmayan faaliyetler içinde sağlamış ve kentleşme sanayileşmenin önüne geçmiştir (Boratav, 1995, s.334).

Planın ilginç sonuçlarından biri, özel sektör sınai yatırımlarının yıllık ya da toplam olarak plan hedeflerini aşması olmuştur. Dönem içinde

gerçekleşen toplam 64 milyar liralık yatırımın 30 milyarını özel sektör gerçekleştirmiştir. Plan döneminde, Vehbi Koç iki öncü sınai girişimine imza atmıştır. Bunlar, SIEMENS ile ortaklaşa 1964'te kurduğu kablo fabrikası ve ilk Türk binek otomobili Anadolu'nun üretildiği OTOSAN tesisleri olmuştur. (Tokgöz, 2004, s.176).

1963-1967 planlı kalkınma döneminde, hedeflere ulaşma yolundaki en önemli sorun, ara malları ile sermaye malları ithalatı için döviz rezervlerinin yetersizliği olmuştur. Bu bağlamda yatırım- tasarruf açığının da aynı sebeplerden dolayı, dış kaynaklarla finanse edilmesi planlanmıştır (Apak, 1993, s.110).

Tablo 3: Planlı Dönemde Büyüme Hızları (1968 faktör fiyatlarıyla)¹⁰

	1963-77	1963-67	1968-72	1973-77	1977	1978	1979
Tarım	3.3	3.1	3.5	3.3	-1.2	2.4	3.4
Sanayi	10.0	10.1	7.9	9.6	10.4	3.4	-2.7
İmalat Sanayii	9.9	11.5	9.4	9.0	8.1	2.6	-4.1
Hizmetler	7.8	7.0	8.3	8.0	5.9	4.1	1.9
GSYİH	6.7	6.4	6.7	7.2	5.7	3.6	1.0

Tablo 3'baktığımızda; İmalat sanayi yatırımları, 1963'ten itibaren 1977 yılına kadar artmış,1978 ve 1979 yıllarında ise düşmüştür. Düşüş özellikle özel kesim yatırımlarında önemli boyutlarda olmuştur. Özel kesim imalat yatırımları, 1963-67'de toplam özel kesim yatırımlarının %29,6'ı iken bu oran 1968-72'de %32'ye, 1973-77'de %32,7'ye çıkmıştır. Ancak 1978'de %26,8'e, 1979'da 21,8'e düşmüştür. 1962-77 arasında yatırımlarda hızlı bir artış görülmesine karşın bu yatırımlara kaynak olacak tasarruflar aynı ölçüde

¹⁰ Cumhuriyet'den Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, s.36

artmamış ve dönem sonlarına doğru önemli bir kaynak açığı ile karşı karşıya kalmıştır. 1962-77 arasında GSMH içinde yatırımların payı %14,5'den %25,4'e çıkarken tasarrufların GSMH içindeki payı 1962'de %10,7 ve 1972'de %18,3 iken 1977'de %7,1'e kadar düşmüştür. Bu dönem içinde yatırımların büyüme hızı %100'den daha fazla artarken tasarruflar ancak %60 oranında artmıştır. Kamu kesiminde ise yatırımlar bu dönemde %300 artarken tasarruflarda artış olmamıştır (Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, 1989, s.36).

Tokgöz'e göre yatırımların finansmanında yurtiçi tasarrufların oranı %16,6, dış tasarruf oranı %1,9 olmak üzere toplam GSMH'nin %18,5 düzeyinde kaynak yaratılmıştır. Plan dış kaynak oranını %3,5 oranında öngörmüştür (Tokgöz, 2004, s.176). Tasarrufların artmamasında özellikle 1970'den sonra hızlanan enflasyonun sonucu olarak tasarruflara ödenen reel faiz haddinin negatif duruma geçmesi ve özendirici niteliğini kaybetmesi ayrıca tüketim mallarının egemen olduğu sanayide üretimin iç pazara yönelik olması sonucu iç tüketimin reklamlar, taksitli satışlar ve benzeri yollarla sürekli uyarılması olmuştur (Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, 1989, s.36).

1960'lı yılların planlı dönemi sadece ekonomik başarılar sağlanmamış, ayrıca 1961 Anayasası'nın getirdiği geniş fikir özgürlüğü, Sol fikirlerin hızlı yayılması, Marksist yazının Türkçeye çevrilmesi, işçi hareketleri ve öğrenci eylemleri dönemin önemli olayları olmuştur. Soğuk savaş koşulları serbest piyasa ekonomisinden taviz verse de, sol hareketlerinin güçlenmesine ne içeride ne de dışarıda güçlenmesine izin vermemiştir ki, 12 Mart Muhtırası dar anlamda bir askeri darbe sayılmasa da

bu gidişe son vermiş, 1961 Anayasasının getirdiği fikir özgürlükleri budanmıştır (Kazgan, 2006, s.100).

Sonuç

Türkiye’de planlama deneyimi, 1930’ların sanayi planlaması, 1960-1980 yılları arasında Kalkınma Planlaması ve 2000’lerin ülkeler üstü ve ülkesel modelleriyle Şirket Temelli Piyasa kalkınması olarak üç dönemden oluşmaktadır. Çalışmamızda üzerinde durduğumuz 1963-1967 arasında gerçekleşen Kalkınma Planı deneyimleri, 1930’ların Sanayi Planlama mantığından farklı kabul edilmekte ve bunda temel etken olarak 27 Mayıs 1960 ile başlayan süreçte iktidarın planlama konusunda farklı bir anlayış sergilemesinin olduğu görülmektedir. Çünkü 1960 öncesinde uluslar arası örgüt ve kuruluşların öngördükleri planların türü, sosyal hedefleri amaçlamazken 1960 sonrasında iktisadi ve toplumsal sorunlar iç içe ele alınmış ve planlamanın her iki yönünün de bulunulmasına karar verilmiştir.¹¹

27 Mayıs 1960 Devriminden sonra planlamaya ilişkin somut hedefler konulmuştur. 1961 Anayasası hazırlanmadan önce milli bir planlama teşkilatının kurulması görüşü yaygınlaşmıştır. Bu durum planlı dönemin özlemi ve kalkınmanın planlama ile olacağı anlayışına geri dönülmesi açısından büyük bir önem teşkil etmektedir. 1960 yılında çıkarılan 91 sayılı kanunla, Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurularak devletin ekonomide söz sahibi olduğu; kamu kesimi için emredici, özel sektör içinse yönlendirici (tavsiye ve tekliflere uyan) olan planlama anlayışına geçilmiştir.¹²

---

¹¹ Ekiz, Somel, a. g. m., s.98

¹² Fidan, a. g. m., s.415

Sonuç bu dönemde, İthal ikamesi yoluyla sanayileşmede uygulanan politikalar, iktisadi büyümeyi sağlamakla özellikle ilk devrelerde başarılı olmuş GSMH, 1963-77 arasına yılda ortalama %6.8 oranında artış göstermiştir. Sanayi sektörü ve hükümet politikaları bu dönemde iç pazara odaklanırken, mamul mal ihracı neredeyse tamamen göz ardı edilmiştir. Öyle ki bütün 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca ihracatın toplam sanayi üretimindeki payı %12'nin altında, GSYH'deki payı da 1980 yılına kadar %2'nin altında kalmıştır. Oysaki ihracata yönelme, verimliliğini ve rekabet gücünü artırabilir, ekonominin büyümesi için gereken döviz sağlayabilir hatta teknolojik açıdan daha pahalı olan ara mal ve yatırım malı için destek bağlantıları oluşturarak ithal ikamesi yoluyla sanayileşmeye de yardımcı olabilirdi.¹³

---

¹³ Owen, Pamuk, a. g. e., s.153-154

Kaynakça

Altınbaş, G. (2009). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İzmir.

Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü. (2012). 12.Baskı, İstanbul: Dünya Yayıncılık,
Apak, Sudi. (1993). Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları, Anahtar Kitaplar.

Apaydın, F. (2013). Büyümenin Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Çorum.

Bahçe, A. B. & Gümüş, Öner. (2016). Tarımsal Kalkınmada Olağanüstü/ Olağandışı Bir Yol Olarak Rekizisyon (İstimval) Uygulaması, *Electronic Journal Of Vocational Colleges*, 6(2), 1-13

Beydemir, C. (2006). 1960- 1980 Yılları Arası Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İrdelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Boratav, K. (1995). İktisat Tarihi (1908- 1980), Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye Tarihi 4 (1908- 1980), 4.Baskı, İstanbul: Cem yayınevi, 265-354.

Boratav, K. (2005). Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002, 9.Baskı, Ankara: İmge Yayınları.

Bozkurt, B. (2011). Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Analiz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Hatay.

Bulutay, T. & Uygur, E. (2014). Türkiye Ekonomisi İçin Ekonometrik Model Oluşturma Deneyimi:1960-1986, Bir Duayen İle İktisat ve Finansı Çok Boyutlu Düşünmek, (Der: Ali Arı), Ankara: Efil Yayınevi, 159-186.

Bursa, Z. (2011). Türkiye Solunda Kalkınma Düşüncesi, 1920’lerden 1970’lere, İstanbul: Versus Yayınları.

Cem, İ. (2007). Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, 17.Baskı, İstanbul: Can Yayınları.

Cumhuriyet’ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış. (1989). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Dilbaz, N.(2006). Türkiye’de Kalkınma Planlarındaki Ekonomik Hedeflerin Gerçekleşme Düzeylerinin Araştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Çanakkale.

Efe, A. (1999). Türkiye Ekonomisinin Anayasal İktisat Açısından Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Trabzon.

Egeli, H. A. (2001). Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 7 (3), 149-160.

Ekiz, C. & Somel, A. (2007). Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişmesi, Mülkiye Dergisi, 31 (256), 97-136.

Ertan, Ş. (2010). Türkiye Ekonomisinde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Sanayileşme Politikaları (1963-1967), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2010.

Eşiyok, B. A. (2009). Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’na: Bir Dönüşümün Kısa Öyküsü, Memleket Siyaset Yönetim, 4(11), 86-131.

Fedai, R. (2016). Devlet Planlama Teşkilatı’ndan Kalkınma Bakanlığına: Planlama Anlayışında Yaşanan Değişiklikler, Sosyal Bilimler Dergisi, (9), 410-422.

Gözcü, A. (2012). 1930 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrasında Türkiye’de Ekonomik Politika Arayışları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Güleç, S. (2008). 1945-1980 Yılları Arasında Türkiye’de Refah Devleti, Yerel Siyaset Dergisi, (13), 48-55.

Hamitoğulları, B. (1982). Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 105-132.

Karabacak, T. (2011). Türkiye’de Kalkınma Planlarında Yeni Kamu Yönetiminin İzleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sivas.

Karbuç, F. (2005). Ekonomik ve Kalkınma İşbirliği Örgütünün (OECD) Dünya ve Türkiye Ekonomisine Katkıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.

Kazgan, G. (2006). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, 3.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Keyder, Ç. (2014). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, 19.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıç, O. (2013). İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi ve Türkiye'de Otomotiv Sektörü Deneyimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı, İstanbul.

Koraltürk, M.(2004). Türkiye'nin Ekonomi Tarihi Kronolojisi (1923-2003), Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 443-476.

Küçükaslan, D. (2007). Darbeler ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, İstanbul.

Owen, R & Pamuk, Ş. (2002). 20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi. (Çev: A. Edirne). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Ölçen, A. N. (1982). 1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 133-149.

Övgün, B. (2010). Türkiye'de Planlama: Sektörel Gelişmeden Kalkınmaya Kalkınmadan Stratejiye, Memleket Siyaset Yönetim, 5(13), 176-204.

Özdemir, V. (2014). Türkiye'de Planlı Kalkınma Deneyimleri, Marmara Üniversitesi Dergisi,1-27.

Sağır, H. (2011). İthal İkameci Sanayileşme ve İhracata Dönük Büyüme Stratejileri. Latin Amerika, Doğu Asya Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırmalı Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı, İstanbul.

Sencer, M. (1994). Türkiye'de Kalkınma Stratejileri ve Planlama Süreci, Amme İdaresi Dergisi, 24 (4).

Sevindirici, İ. (1999). Az Gelişmişliğin Ekonomisi, Ankara: Ayyıldız Yayınları.
T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967.

Tokgöz, E. (2004). Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004), 7.Baskı, Ankara: İmaj Yayınları.

Türk, İ. (1982). Atatürk ve Türk Mali Sistemi, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 7-21.

Yıldırım, S. (1986). Türkiye'de Planlı Dönemde İstihdam Politikası ve Genç İşsizliğin Azaltılması İle İlgili Tedbirler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım, S. (2015). Devlet Planlama Teşkilatı'na Sosyalist Planlama Açısından Bir Bakış", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17 (29), 2015.

Yıldırım, S.(2006). Türkiye'de 24 Ocak 1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Etkileri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1).

Yücesan, M.(2011). Türkiye'nin Dış Borçlarının Analizi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Programı.

